

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za informacijske znanosti
Katedra za bibliotekarstvo
(dodatni studij bibliotekarstva)

Jelena Kolar Dokleja

VARAŽDINSKE TISKARE OD 16. DO KRAJA 19. STOLJEĆA

Prijedlog za izradu mrežne stranice

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr.sc. Daniela Živković

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TEORIJSKE ODREDNICE TISKARSTVA, NAKLADNIŠTVA I KNJIŽARSTVA	2
2.1. Povijest tiskarstva	2
2.2. Johannes Gutenberg i počeci tiskarstva u Europi	3
2.3. Počeci tiskarstva na hrvatskome tlu (hrvatske inkunabule).....	5
2.4. Hrvatsko tiskarstvo od Gutenbergovog otkrića do sredine 19. stoljeća	6
3. TISKARSKA DJELATNOST U VARAŽDINU OD 16. DO KRAJA 18. STOLJEĆA.....	8
3.1. Osnivanje prve stalne tiskare u Varaždinu 1821. godine	9
3.2. Tiskarska produkcija tiskare Ivana Sangille	10
4. VARAŽDINSKO TISKARSTVO U 19. STOLJEĆU.....	13
4.1. Tiskara Platzer	13
4.2. Stiflerova tiskara.....	15
5. PRIJEDLOG ZA IZRADU MREŽNE STRANICE O VARAŽDINSKIM TISKARAMA	16
5.1. Svrha mrežne stranice.....	18
5.2. Realizacija	18
5.3. Obuhvaćena građa	19
5.4. Digitalizacija i autorska prava	24
5. ZAKLJUČAK	27
6. LITERATURA	28

1. UVOD

Iako se pojmovi tiska i tiskarskih strojeva te nakladništva i knjižarstva vrlo često susreću u svakodnevici, njihova povijest, a posebno razvoj kroz pojedina stoljeća uvelike je varirao u različitim dijelovima svijeta. Ono je samo jedan od segmenata u cjelokupnom sektoru knjige koji uz posao nakladnika obuhvaća i poslove samih autora djela, prevoditelja, ilustratora, tiskara, knjižara itd.

Kroz povijest, tiskari su najčešće istodobno bili i nakladnici i knjižari pa su se te tri djelatnosti čvrsto isprepletale i zajedno razvijale te se razvoj tiskarstva ne može pratiti izdvojeno od nakladništva i knjižarstva.

U ovome radu obraditi će se Varaždin kao jedan od gradova koji je kroz povijest odigrao važnu ulogu u razvoju tiskarstva i kao takav čuva niz različitih djela velike povijesne vrijednosti. Također će biti predočene najvažnije značajke o tiskarskoj djelatnosti općenito, te o posebnostima povijesti i razvoja knjižarstva, tiskarstva i nakladništva u Varaždinu te o radu znakovitih varaždinskih tiskara, od pokretne tiskare Ivana Manlija, do Ivana Sangille koji je osnivanjem prve stalne tiskare u Varaždinu obilježio tiskarsku djelatnost Varaždina (a i Hrvatske) na početku 19. st. te tako odigrao važnu ulogu u daljnjem razvoju tiskarstva na ovome području, pa sve do obitelji Platzer koja je svojim radom varaždinsko tiskarstvo, ali i hrvatsko, dovela na zavidnu razinu.

Nadalje, u drugome djelu rada biti će razrađena ideja o formiranju mrežne stranice koja bi prikazala razvoj varaždinskih tiskara te na jednome mjestu okupila sačuvana izdanja tih tiskara.

Obuhvaćeno je razdoblje od prve tiskare, koja je djelovala u Varaždinu 1586. godine, pa do kraja 19. stoljeća.

2. TEORIJSKE ODREDNICE TISKARSTVA, NAKLADNIŠTVA I KNJIŽARSTVA

2.1. Povijest tiskarstva

Crtarije na zidovima špilja u sjeveroistočnoj Španjolskoj, jugozapadnoj Francuskoj i istočnom Sredozemlju, od kojih su neke nastale i 20 000 godina prije Krista, svojim smislom možda nam i nisu potpuno jasne. Ono što se zna jest to da su ti crteži, pronađeni u nastambama prvih ljudi, najčvršći dokaz da je čovjek oduvijek težio svoju misao zabilježiti i tako zabilježenu je sačuvati od zaborava.

Zidovi špilja zamijenjeni su glinenim pločicama u koje su stari Sumerani stilusom urezivali znakove klinastoga pisma, pa papirusom po kojemu se pisalo kistom. Svrha je jednaka - očuvati misao od zaborava. U 3. stoljeću prije Krista od preparirane kože životinja izrađivala se pergama koja se, budući da je bila trajnija od papirusa, kao pisaći materijal upotrebljavala do sredine 14. stoljeća kada ju je iz uporabe istisnuo papir.

Papir je prvi puta bio proizveden u Kini. Godine 105. Tsai Lun smrvio je koru drveta, stari konop, krpe i ribarske mreže, sprešao ih, osušio i na taj način dobio čvrst i tanak list papira. Budući da je kineska civilizacija bila zatvorena prema vanjskome svijetu, tehnologija izradbe papira ostatku svijeta je ostala tajnom punih šest stoljeća. Naime, tek 751. godine Arapi su zarobili nekoliko Kineza od kojih su doznali tajnu izradbe papira. U Europu papir je stigao u 12. stoljeću kao trgovačka roba iz arapskoga svijeta i s vremenom je potpuno istisnuo pergamenu.¹

Potreba za umnažanjem, čuvanjem i posjedovanjem knjiga datira još u vrijeme prije naše ere. I iako su iz skriptorija, koji se po prvi put spominju još u rimsko doba, a kasnije u sklopu samostana, potekle mnogobrojne rukopisne knjige koje su remek-djela same po sebi, prepisivanje knjiga bio je spor i težak posao.

S porastom pismenosti i obrazovanja među ljudima rasla je i potražnja za knjigama koju pisari i skriptoriji više nisu mogli zadovoljiti.

Začeci tiskanja knjiga padaju na kraj 14. i početak 15. stoljeća, kada su bila pronađena rješenja za dva osnovna problema – pronalazak jeftinog pisaćeg materijala i brži način umnažanja knjiga. Početkom 15. stoljeća započela je masovnija proizvodnja papira, čime je

¹ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, br. 7, Zagreb, 1979.god.

riješena prva prepreka, a sredinom istog stoljeća, Gutenbergovim izumom tiskarskog stroja riješen je i problem sporog umnažanja knjiga.

2.2. Johannes Gutenberg i počeci tiskarstva u Europi

Johannes Gutenberg rodio se u Mainzu oko 1397. godine. Iako se o prvim godinama njegova života malo zna, vjeruje se kako se oko 1430. godine preselio u Strasbourg gdje je u tajnosti vršio pokuse i razvijao svoje ideje. Nadalje, utvrđeno je kako se 1448. godine vratio u Mainz s idejom o osnivanju tiskare. Naravno, za takav pothvat bio mu je potreban novac, koji je posudio od bogataša Johannes Fusta i to uz izrazito nepovoljne uvjete.

1452. godine započeo je zajedno s Fustom i pomoćnikom Peterom Schöfferom rad na tiskanju Biblije. No, Fust i Schöffer tužili su ga zbog duga i istjerali iz tiskare neposredno prije dovršetka tiskanja Biblije te na sebe preuzeli sve zasluge kao i dobit.

No, kako bilo, ta je tzv. *Biblija u 42 retka*, uz to što je prva tiskana knjiga na svijetu, sama po sebi remek – djelo tiskarstva. Izdana je 1455. godine u dva sveska velikog formata s tekstom otisnutim u dva stupca, nedatirana i bez oznake tiskara.

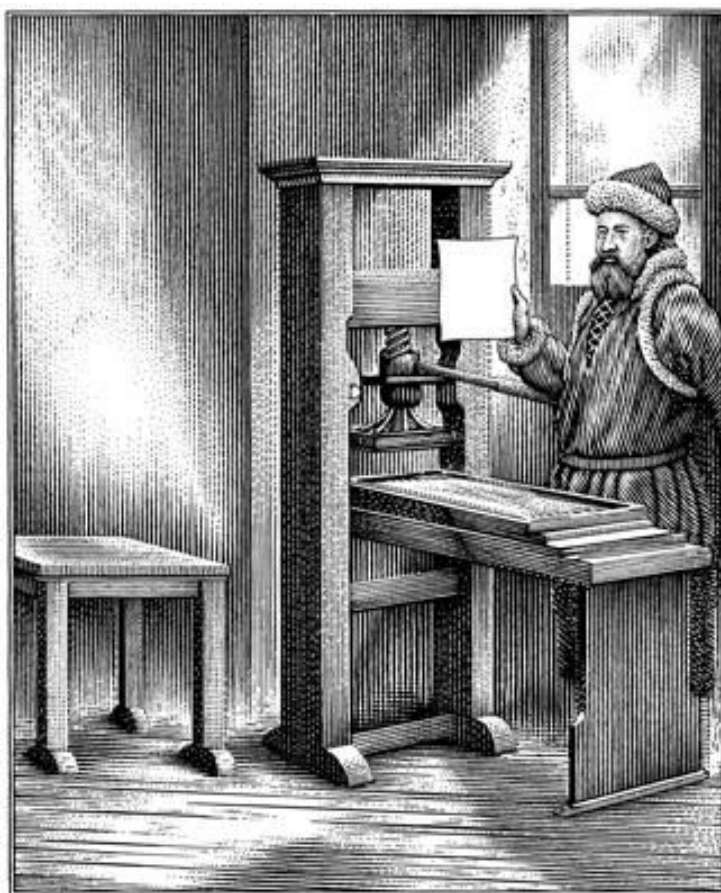
Gutenberg je ipak ostao odlučan u namjeri da tiska knjige, te je 1460. godine tiskao djelo *Chatolicon*. Nažalost, rad u drugoj tiskari prekinuo je građanski rat te je 1462. Gutenberg bio primoran pobjeći u progonstvo. Umro je 1468. godine.

No, tiskarsko se umijeće počelo širiti velikom brzinom. Kako je Gutenberg svoje umijeće podijelio s najbližim suradnicima Fustom i Schöfferom, oni su nastavili unaprijeđivati tiskarsku tehniku.

Radeći sam, Schöffer je uveo mnoge inovacije. Jedna od novosti koje je on uveo jest i tiskanje inicijala. Na taj način inicijale više nije morao naknadno izrađivati ilustrator, što je bitno ubrzalo dovršenje knjige. Osim toga, Schöffer je prvi u tiskane knjige uveo kolofon. Tiskanje kolofona s podacima o vremenu, mjestu i okolnostima tiskanja kasnije je postalo pravilo. Zahvaljujući takvim kolofonima, u današnje vrijeme dobivamo preciznije informacije o inkunabulama.

Tiskare su se, uz Mainz, počele osnivati po svim njemačkim gradovima, ponajprije u Strasbourgu, Kölnu, Augsburgu, Nürnbergu.²

² Stipčević, A., Povijest knjige

Slika 1. Gutenbergov tiskarski stroj (izum)

Iz Njemačke se tiskarstvo dalje širilo prema Italiji (1465.), Švicarskoj (1468.), Francuskoj (1470.) te prema drugim europskim zemljama.³

Prva tiskara u Italiji bila je osnovana godine 1465. Godine 1469. otvorila se prva tiskarska radionica u Veneciji, koja je, budući da je bila središte talijanskoga i europskog tiskarstva, odigrala važnu ulogu i u razvoju hrvatskoga tiskarstva. Upravo u Veneciji je bila tiskana nesačuvana hrvatskoglagoljska inkunabula „*Ispovid*“, a Blaž Baromić, najveće ime hrvatske inkunabulistike, u tome je gradu stekao svoja prva znanja o tiskarstvu.⁴ Do godine 1500. u Veneciji je bilo poznato oko 150 manjih ili većih tiskarskih radionica, što znači da ih je samo tamo bilo gotovo 3 puta više nego na cijelome njemačkome području. Toliko potreban tehnički dio izuma dala je Njemačka, ali prvenstvo je od nje vrlo brzo preuzela Italija.

Kulturni krugovi većine zemalja s oduševljenjem su prihvatili taj izum uvidjevši u njemu mogućnost širenja pismenosti, a time i kulture, na sve društvene slojeve. Po tome pitanju do tada su bili privilegirani samo najviši društveni slojevi. Pojavom tiska, pismenost se mogla

³ Stipčević, A., *Povijest knjige*

⁴ *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, sv. 7

nesmetano širiti među sve društvene slojeve. Međutim, za tiskanje knjiga bio je potreban veliki novac. Taj skupi posao zato se mogao provesti samo u onim sredinama koje su za takav izdatak imale sluha. Prepoznati kulturno značenje tiskarstva mogla je samo ona sredina koja je bila na dovoljno visokoj kulturnoj razini. Tako je razvoj tiskarstva vrlo usko vezan uz opće društveno i kulturno stanje sredine u kojoj se javlja. Uzimajući sve to u obzir, možemo biti i više nego ponosni što su upravo hrvatski glagoljaši, u svojoj materijalno možda i siromašnoj sredini, bili među prvima koji su upotrijebili tiskarski stroj. Time je još jednom dokazana visoka kulturna razina hrvatskih glagoljaša. Prednosti tiskarstva nad prepisivanjem knjiga bile su mnogobrojne, a rastuća potreba što bržeg i točnijeg umnažanja knjiga diktirala je pojavljivanje *oficina* u svim europskim zemljama.

2.3. Počeci tiskarstva na hrvatskome tlu (hrvatske inkunabule)

U skladu s razvojem u ostatku Europe, i na hrvatskome tlu su se do kraja 15. stoljeća počele tiskati prve knjige. Sve se knjige tiskane od Gutenbergova otkrića pa do 1500. godine nazivaju *inkunabule*. Sama riječ dolazi od od latinske riječi *incunabula* – kolijevka, zipka, dakle začetak nečega. U hrvatskome jeziku uz taj se naziv koristi još i naziv *prvotisak*.

Kao što je ranije spomenuto, začetnici tiskarstva na hrvatskom tlu bili su glagoljaši koji su u tiskari u mjestu Kosinju u Lici 1483. godine tiskali prvu knjigu na hrvatskome jeziku – *Misal po zakonu rimskog dvora*. Iako je bilo sporova oko toga je li knjiga zaista tiskana u Kosinju ili pak možda u Veneciji, danas ipak vlada uvjerenje kako je Misal tiskan upravo u tiskari u Kosinju. Tako se prvom tiskarom na hrvatskome tlu smatra upravo tiskara u Kosinju, u kojoj je 1491. godine tiskan i *Brevijar po zakonu rimskog dvora*.⁵

Osim tiskare u Kosinju, na kraju 15. stoljeća djelovala je još jedna tiskara, i to u Senju. U toj su tiskari tiskane dvije knjige – drugo izdanje *Misala* i djelo *Spovid općena*, 1494. i 1496. godine. Za te se knjige pouzdano zna i ime tiskara, senjskog kanonika Blaža Baromića.⁶ Osim navedenih, također je djelovala i tiskara u Rijeci koju je osnovao Šimun Kožičić Benja, ali je radila tek dvije godine od 1530. do 1531. Neke od hrvatskih knjiga tiskane su i u tiskarama u Veneciji.⁷

⁵ Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61457> (1.6.2014)

⁶ Stipčević, Povijest knjige

⁷ Stipčević, Povijest knjige

2.4. Hrvatsko tiskarstvo od Gutenbergovog otkrića do sredine 19. stoljeća

Nije pretjerano reći kako je Gutenbergov izum tiskarskog stroja prijelomna točka u povijesti jer je masovnim tiskanjem knjiga postala dostupna svima, ne samo visokim privilegiranim slojevima stanovništva, ujtecala je na razvoj pismenosti te postala osnovno sredstvo širenja svih vrsta informacija. Osim toga, porastom osnivanja novih tiskara knjiga utječe, ne samo na kulturni i znanstveni već i na gospodarski život Europe i svijeta.

Tijekom 16. stoljeća u Hrvatskoj, kao i u ostalim južnoslavenskim zemljama, vladaju teške prilike zbog stalne turske opasnosti i okupacije.

Iako su i u tom razdoblju djelovale neke tiskare, poput one u Nedelišću i Varaždinu, glavnina knjiga, kako hrvatskih, tako i ostalih južnoslavenskih autora izlazila je u inozemstvu. "U južnoslavenskim zemljama ni u iduća dva stoljeća neće se razviti intenzivniji tiskarsko – izdavački rad. Tek će tu i tamo djelovati pokoja tiskara u kojoj će se tiskati rijetke, najčešće vjerske knjige."⁸

U 17. stoljeću hrvatske su se knjige pretežno tiskale u europskim tiskarskim središtima – Veneciji, Rimu, Grazu ili Beču. 1694. godine u Zagrebu je osnovana prva „zemaljska tiskara“ koju je vodio Pavao Ritter Vitezović sve do 1706. godine kada je tiskara uništena u požaru.

U 18. i na prijelazu u 19. stoljeće dolazi do mnogih promjena. Industrijska revolucija zahvatila je sve aspekte gospodarstva, pa tako i tiskarstvo. Potreba za još bržom i jeftinijom proizvodnjom knjige potaknula je intenzivniji rad na poboljšanju Gutenbergove tiskarske preše. Veliki korak napravio je Nijemac Friedrich König koji je u Londonu 1812. godine konstruirao tiskarski stroj na parni pogon. Njegov se stroj proširio po čitavoj Europi i Americi a tijekom cijelog 19. stoljeća radi se na sve bržim strojevima što ukazuje "koliko je bilo važno i hitno ubrzati tehnologiju tiskanja u vrijeme kad je brza informacija postala jedna od bitnih karakteristika suvremenog svijeta i jedan od najznačajnijih čimbenika društvenog napretka"⁹.

Hrvatsku književnost s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće, sve do tridesetih godina toga stoljeća, pratila je kriza u kojoj se nalazila i cijela Hrvatska – podijeljena, rascjepkana, bez kulturnoga središta. Hrvatski narodni preporod, s iliristvom kao kratkotrajnim pokretom, uspio je u ilirskom imenu objediniti sve hrvatske pokrajine: Dalmaciju, središnju Hrvatsku, Slavoniju, Dubrovnik i Istru te Hrvate iz Bosne i Hercegovine. Ujedinjenje je bilo u jeziku, književnosti i političkoj volji za ujedinjenjem. Onovremenoj hrvatskoj čitalačkoj publici,

⁸ Stipčević, A., Povijest knjige, str. 444

⁹ Stipčević, A., Povijest knjige, str. 582

onoliko koliko je postojala, dostatni su bili kalendari, molitvenici i slične knjige jer je hrvatski jezik odavno bio potisnut iz škola i trebalo mu je ponovno otvoriti prostore u društvenom i političkom životu – u školstvu, kulturi, upravi, političkom i privatnom životu.¹⁰

Sve do početka 19. stoljeća najveći broj hrvatskih knjiga tiskan je izvan Hrvatske: u Veneciji, Rimu i drugdje, a tek manji broj u Hrvatskoj, iako su i u Hrvatskoj kratkotrajno djelovale tiskare. S preporodnim gibanjem potreba za knjigama, novinama i propagandnom literaturom raste i jača te se sredinom 19.st. hrvatske knjige tiskaju i prodaju, a time se razvija i tiskarstvo i nakladništvo.¹¹

"Godine 1835., dakle u godini koje se uzima kao početak ilirskog pokreta, u hrvatskim je zemljama radilo devet tiskara, i to jedna u Zagrebu (Župan), jedna u Osijeku (Divald), jedna u Varaždinu (Platzer), jedna u Karlovcu (Prettner), dvije u Zadru (Battrara i Demarchi), jedna u Dubrovniku (Martecchini), jedna u Splitu (Piperata) i jedna u Rijeci (Karletzky)."¹²

U prethodnim su se stoljećima hrvatska djela tiskala u okolnim europskim zemljama, a krajem 18. i početkom 19. stoljeća stanje se rapidno mijenja.

¹⁰ Hrvatska pisana kultura – 19. stoljeće.

¹¹ Bratulić J., Damjanović A., Hrvatska pisana kultura : sv. 2

¹² Stipčević, A., Socijalna povijest knjige u Hrvata, knj. 3., str. 13

3. TISKARSKA DJELATNOST U VARAŽDINU OD 16. DO KRAJA 18. STOLJEĆA

Tiskarska djelatnost, iako skromna u tadašnje vrijeme, u samome Varaždinu može se pratiti od 16. stoljeća, točnije od 1586. godine, kada je u Varaždinu putujuću tiskaru osnovao Joannes Manlius (Hanns Mannel). Prva knjiga tiskana u njegovoj tiskari bila je „*Postilla*“.

Od „*Postille*“ ostalo je tek nekoliko sačuvanih primjeraka, no ona se smatra prvom tiskanom knjigom, a Manliusova tiskara začetkom tiskarske djelatnosti u Varaždinu.¹³

No, već godinu dana nakon tiskanja prve knjige Manlius napušta Varaždin pod pritiskom Hrvatskog sabora.

Nakon Manliusovog odlaska, Varaždin je bez tiskare bio skoro puna dva stoljeća. Tek nakon što je proglašen glavnim gradom, počela se ukazivati potreba za osnivanjem tiskare, bez koje grad, kao političko, gospodarsko i kulturno središte, nije mogao funkcionirati.

Stoga je 1774. godine, nakon dobivanja posebnog privilegija Marije Terezije, podružnicu svoje tiskare u Varaždinu osnovao bečki tiskar, knjižar i nakladnik Ivan Tomaš Trattner. Iako je tiskara djelovala relativno kratko vrijeme, do požara 1776. godine, u te je dvije godine tamo tiskano čak 28 različitih publikacija na hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku.¹⁴

Važno je spomenuti kako je u Trattnerovoj pokretnoj tiskari tiskana i prva medicinska knjiga pisana hrvatskim kajkavskim jezikom – djelo „*Medicina ruralis...*“ autora Ivana Krstitelja Lalangua. Djelo je izvorno bilo napisano na latinskom jeziku, a na kajkavski ga je preveo Edmund Platušić, varaždinski franjevac.¹⁵

Nakon velikog varaždinskog požara 25. travnja 1776. godine, Trattner je podružnicu svoje tiskare preselio u Zagreb, gdje je nastavila s djelovanjem. Od katastrofalnih posljedica požara grad se oporavljao dugo vremena. S obzirom da se nakon požara i Kraljevsko namjesničko vijeće također preselilo u Zagreb, Varaždin je izgubio status glavnoga grada, no početkom 19. stoljeća ipak se ponovo uspjeva afirmirati kao jedan od značajnijih gradova tadašnje Hrvatske.

No, praznina u tiskarskoj djelatnosti opet je postojala više od četiri desetljeća, sve do 1821. godine, kada u Varaždin iz Graza dolazi Ivan Sangilla te osniva prvu *stalnu tiskaru*.

¹³ Golob, A. Tiskare u Varaždinu od 17. do kraja 19. stoljeća

¹⁴ Lončarić, M. Tiskarstvo u Varaždinu: 1576. – 1946.

¹⁵ Isto.

3.1. Osnivanje prve stalne tiskare u Varaždinu 1821. godine

Nakon pokretne i putujuće Manlijeve tiskare u 16. stoljeću te tek kratko djelujuće Trattnerove tiskare u 18. stoljeću, tek početkom dvadesetih godina 19. stoljeća Varaždin napokon dobiva prvu stalnu tiskaru koju je osnovao Ivan Sangilla.

Ivan Gjuro Sangilla pl. Friendsberg rođen je 10. siječnja 1777. godine u Beču. Po očevoj liniji korijene vuče iz Španjolske. Iako je bio određen za vojnu službu, zbog lošeg zdravlja ipak nije krenuo tim smjerom, već se posvetio tiskarstvu.¹⁶

Tiskarstvo je izučavao od 1790. do 1795. godine u znamenitoj Albertovoj tiskari u Beču. U istoj je tiskari radio do 1797. godine, kada odlazi u Graz, u knjigotiskaru Johanna Kinreicha. U toj je tiskari djelovao do 1809. godine, kada odlazi u knjigotiskaru Kleinmeyer u Ljubljani na mjesto poslovođe. No, nakon samo godinu dana vraća se u Kinreichovu tiskaru u Graz gdje je nastavio raditi sve do odlaska u Varaždin.¹⁷

Kinreich je Sangilli izdao tzv. *Attestat*, što je zapravo preporuka koja u prijevodu glasi: „*Nakon što pak se on sada odlučio osnovati vlastitu knjigotiskaru u sl. k. gradu Varaždinu, smatram se obvezatnim izdati mu vjerodostojnu svjedodžbu o njegovoj izvandrednoj sposobnosti, povezanoj s izvrsnim poštenjem, kako bih ga najbolje preporučio kod vrlo uvažениh kraljevskih vlasti, Graz, 6. svibnja 120. – Johann Arndt Kinreich, vlastoručno*“¹⁸

Važnu ulogu oko Sangillinog dolaska u Varaždin i osnivanja same tiskare odigrao je tadašnji gradski senator Ladislav Ebner, na čiji je nagovor Sangilla i uputio zamolbu za osnivanje tiskare Varaždinskoj županiji 1819. godine.¹⁹

No, i u ono doba birokratske su procedure bile duge i spore te se kroz dulje vrijeme odvijala Sangillina prepiska s Varaždinskom županijom, „poglavarstvima gradova Varaždina i Graza, s Ugarskim namjesničkim vijećem u Budimu, a preko njega i s Kraljevskom dvorskom kancelarijom u Beču.“²⁰ Osobnoj zamolbi Ugarskom namjesničkom vijeću Sangilla je priložio i preporuku bivšeg poslodavca Kinreicha. Tada je, nakon brojnih administrativnih zapreka, 14. studenog 1820. Poglavarstvo grada Varaždina obaviješteno kako je kralj dodijelio Ivanu Sangilli *tiskarski privilegij* za grad Varaždin.²¹ Tiskara je službeno otvorena 30. ožujka 1821. godine.

¹⁶ Sangilla pl. Friendsberg Ivan Đuro. // Znameniti i zaslužni Hrvati, s.v.: Sangilla, str. 235.

¹⁷ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832.

¹⁸ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820. – 1832.

¹⁹ Golob, A., Tiskare u Varaždinu od 17. do 19. stoljeća

²⁰ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832., str. 262.

²¹ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832.

3.2. Tiskarska produkcija tiskare Ivana Sangille

Odmah nakon pokretanja, u Sangillinoj je tiskari započela poprilično velika tiskarska produkcija. Tiskan je velik broj knjiga na hrvatskome jeziku, a u tiskari su svoja djela tiskali mnogi varaždinski profesori i autori.

Prvo tiskovina proizašla iz Sangilline tiskare jest djelo Antuna Rožića, varaždinskog profesora i ilirca – „*Pervi temelji diačkoga jezika za početnike*“, a već 1822. i 1823. godine tiskana su još dva djela istog autora, „*Vocabularium ili rečnik najpotrebnešeh rečih vu treh jezicah saderžavajući*“ i „*Kratki zavjetek zemaljskoga ispisivanja, Horvatske i Vugerske zemlje, i onih orsagov, koji su s vugerskom krunom sjedinjeni*“.²²

Osim Rožića, i mnogi su drugi autori tiskali svoja djela u Sangillinoj tiskari. Među ostalima, to su bili Josip Vračan, Ignjat Krstijanović, Josip Sever, Jakob Lovrenčić te Tomo Mikloušić. Svi su oni svoja djela pisali i tiskali na kajkavskom hrvatskome jeziku.

Uzevši u obzir onodobne političke prilike, može se reći kako je to doista velik broj tiskanih knjiga na hrvatskome jeziku (v. Tablica 1).

Razumljivo, osim na hrvatskom, u Sangillinoj tiskari tiskana su i djela na njemačkom te latinskom jeziku. Među istaknutijim djelima na njemačkome jeziku može se spomenuti povjesno djelo Ladislava Ebnera „*Historisch – statistich – topographische Beschreibung der koniglichen Freystadt Varasdin*“.

Sangilla je također izdavao i periodičke publikacije. Tako je odmah nakon pokretanja tiskare 1821. godine počeo izdavati „*Horvatski kalendar*“ na hrvatskom jeziku te „*Warasdiner Schreibkalender*“ 1829. godine, a oba su nastavila s izlaženjem i nakon Sangilline smrti u tiskari Josipa Platzera.

Najdetaljnije je Sangillin tiskarski opus obradio autor Vid Lončarić u radu „*Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu: 1821. – 1832.*“ u kojem je izradio i detaljnu bibliografiju tiskovina proizašlih iz Sangilline tiskare.

U svojoj je bibliografiji autor popisao ukupno 55 naslova omeđenih publikacija i 6 naslova periodičkih publikacija, do kojih je došao pretraživanjem fondova Gradske knjižnice „Metel Ožegović“ u Varaždinu, Gradskog muzeja u Varaždinu, elektroničkih kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Orszagos Szecheny Könyvtar u Budimpešti te pretraživanjem *Bibliografije Hrvatske* Ivana Kukuljevića Sakcinskog.²³ (v. Tablica 1)

²² Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832.

²³ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820. – 1832.

Osim navedenih djela te ostalih djela popisanih u bibliografiji Vida Lončarića, u Sangillinoj su tiskari tiskane i različite lokalne publikacije, poput gimnazijskih izvješća, raznih pravilnika, majstorskih listova i sl.

Osim toga, u Gradskom muzeju Varaždin postoje sačuvani uzorci naljepnica za kutije ljekarne „K crnom orlu“ u Velikoj Kaniži, što potvrđuje da se Sangilla uz tiskanje knjiga bavio i bakrotiskom.²⁴

Mnogi izvori ukazuju na to kako je Sangilla imao različitih poteškoća oko rada svoje varaždinske tiskare, financijskih ponajviše, no ipak je do svoje smrti ostao u Varaždinu i vodio tiskaru. Odbio je čak i izdašnu ponudu zagrebačkog biskupa Aleksandra Alagovića da osnuje tiskaru u Zagrebu uz veoma povoljne uvjete.

Nakon teške bolesti, Ivan Sangilla umro je 25. studenog 1832. godine, a u oporuci koju je ostavio iza sebe tražio je da se tiskara proda na dražbi, s obzirom na to da se njegov sin nije posvetio tiskarskom zanatu.²⁵

Na održanoj dražbi tiskaru je kupio Sangillin zet Josip pl. Platzer za 4000 forinti²⁶ te nastavio s radom tamo gdje je Sangilla stao.

Ivan Sangilla odigrao je iznimno važnu povijesnu ulogu u razvoju tiskarstva u ovome djelu Hrvatske. Osim toga, osnutkom stalne tiskare te tiskanjem brojnih djela od kulturno – povijesnog značaja, posebice onih na hrvatskome jeziku, svakako je unapređivao kulturu i kulturni život hrvatskoga naroda. A na čvrstim temeljima koje je upravo on postavio, tiskarsku je djelatnost nastavio njegov nasljednik i zet Josip Platzer, a nakonj njega i unuk Josip Platzer mlađi te praunuk Stjepan Platzer.

²⁴ Lončarić, M. Tiskarstvo u Varaždinu: 1576. – 1946.

²⁵ Golob, A., Tiskare u Varaždinu od 17. do 19. stoljeća

²⁶ Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820. – 1832.

Tablica 1. Pregled Sangillinih omeđenih tiskovina po godinama tiskanja i po jeziku na kojem su objavljene.

Godina tiskanja	Hrvatski naslovi	Njemački naslovi	Latinski naslovi	Ukupno tiskanih naslova
1821.	1	2	1	4
1822.	3	-	1	4
1823.	7	-	-	7
1824.	3	-	3	6
1825.	1	-	1	2
1826.	4	2	-	6
1827.	1	2	2	5
1828.	-	4	2	6
1829.	-	1	3	4
1830.	2	6	1	9
1831.	-	1	-	1
1832.	-	1	-	1
Ukupno	22	19	14	55

Izvor: Lončarić, V. Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832., Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/ 4 (2005), str. 258-271

4. VARAŽDINSKO TISKARSTVO U 19. STOLJEĆU

4.1. Tiskara Platzer

Varaždinsko tiskarstvo 19. stoljeća obilježila je tiskarska djelatnost obitelji Platzer od 1832.-1924. godine. Naime Josip pl. Platzer, zet Ivana Sangille otkupio je Sangillinu tiskaru koja je potom modernizirana i proširivana, te je stekla ugled jedne od najvažnijih tiskara u Hrvatskoj u 19. st. Osim kontinuiranog napredovanja, mijenjalo se samo ime vlasnika, dok je prezime ostalo uvijek isto. Tako se djelatnost tiskare može podijeliti u tri naraštaja:²⁷

- Josip stariji (1833.-1866.)
- Josip mlađi (1866.-1895.)
- Stjepan (1895.-1924.)

Josip Platzer rođen je u Koruškoj a radio je u tiskarama u Salzburgu, Offenbachu, Frankfurtu, Beču te Grazu, gdje je upoznao i oženio kćer Ivana Sangille te nakon toga doselio u Varaždin. Nakon što je otkupio tiskaru, Platzer je nabavio nova slova te različite ukrase potrebne za tiskanje knjiga.²⁸

Odmah 1833. godine u Platzerovoj tiskari izlazi djelo Jakoba Lovrenčića „*Petrica Kerempuh iliti čini i življenje človeka prokšenog*“, čime se kao tiskar odmah istaknuo pošto je navedeno djelo doživjelo veliku popularnost u Hrvatskoj te je samo u Platzerovoj tiskari doživjelo dva izdanja, a sveukupno deset u drugim tiskarama i gradovima. „Ta je knjiga proslavila ne samo pisca, nego i Platzera, pa i Varaždin u ono vrijeme.“²⁹

Osim toga, Platzer je nastavio s izdavanjem „*Varasdiner Schreibkalendar*“, kojeg je prokrenuo Ivan Sangilla, i to sve do 1897. godine, kada započinje s tiskanjem kalendara na hrvatskome jeziku, pod nazivom „*Novi varaždinski kolendar*“.

U Platzerovoj tiskari tiskana su brojna važna djela, kako knjige tako i druge tiskovine, i to na tri jezika – hrvatskom, njemačkom i latinskom. Osim tiskanja knjiga, periodičkih publikacija i novina, u tiskari je tiskano i puno manjih tiskovina, tzv. akcidencija – pjesama prigodnica, čestitki, oglasa, osmrtnica, plakata, obrazaca i sl. kod kojih je do izražaja došla uporaba tipografa. Treba spomenuti da je kod Platzera izdan i prvi Pravilnik za rad tipografskih radnika u tiskari.

²⁷ Lončarić M., Tiskarstvo u Varaždinu: 1586.-1946.

²⁸ Horvat, R. Povijest grada Varaždina

²⁹ Golob, A. Tiskare u Varaždinu od 17. do 19. stoljeća, str. 137

1848. godine, nakon pada Metternichovog apsolutizma, osnovane su u Varaždinu i prve novine pod nazivom „*Der Lucifer*“, te su i one tiskane u Platzerovoj tiskari. Doduše, zbog „slobodoumne naravi“ samih novina, izašlo je tek 7 brojeva, da bi nakon toga bile ukinute.

Osim toga, Platzer je tiskao i prvi humoristični list na hrvatskome jeziku – „*Podravski jež*“, kojeg je pokrenuo Dragutin Antolek Orešek, varaždinski odvjetnik i saborski zastupnik, a inače žestoki protivnik germanizacije i mađarizacije u Hrvatskoj. Platzerovu ambicioznost i sposobnost dokazuju također i podaci o tome da je upravo on osnovao prvu litografiju u Hrvatskoj, 1940. godine, a 1942. godine dobio je dozvolu vlade za otvaranje nakladne knjižare u Varaždinu zajedno s Alojzom Kramerom. Osim toga, 1844. godine, otvorio je posudbenu knjižnicu – *Leihbibliothek*, koju je smjestio u Varaždinskim toplicama, gdje se u Zavičajnom muzeju i danas čuva ono što je od nje ostalo.³⁰

Od 1. siječnja 1866. godine uz Josipa Platzera u radu tiskare sudjeluje i njegov sin Josip ml. Kako je Josip ml. stekao široko obrazovanje, nastojao je modernizirati tiskaru, a osim toga, u njegovo je vrijeme tiskara zauzela značajno mjesto u kulturnom životu grada. „Tiskara Platzer u njegovo je vrijeme poslala sjecište hrvatskih i njemačkih intelektualnih krugova u Varaždinu“.³¹

U vrijeme Josipa ml. u tiskari Platzer tiskan je i prvi varaždinski tjednik na hrvatskom jeziku „*Pučki prijatelj*“. Izlazio je od 7. ožujka 1867. do 18. listopada 1877.

Nadalje, tiskaru je od 1886. godine zajedno s Josipom mlađim vodio i njegov sin Stjepan, koji ju je, nakon očevog teškog oboljenja, u potpunosti preuzeo 1895. godine i vodio ju sve do 1924. godine, uz kraći period 1919. godine kada je bila privremeno zatvorena iz političkih razloga. 1924. godine, Stjepan Platzer preselio je tiskaru u Zagreb gdje je djelovala još kraće vrijeme, sve dok ju 1927. godine nije prodao.

Sveukupno gledano, tiskara koju je, kao prvu stalnu tiskaru, pokrenuo Ivan Sangilla još 1821. godine, a koja je u kontinuitetu nastavila s radom cijelo jedno stoljeće, odigrala je nezamjenjivu ulogu u razvoju ne samo tiskarske djelatnosti grada Varaždina, već i u cjelokupnom kulturnom životu toga grada, a i okolice te ostala zapamćena kao najznačajnija varaždinska te jedna od najznačajnijih hrvatskih tiskara.

³⁰ Lončarić M., Tiskarstvo u Varaždinu: 1586.-1946.

³¹ Lončarić, M. Tiskarstvo u Varaždinu: 1586.-1946., str. 21

4.2. Stiflerova tiskara

Ivan Krstitelj Stifler u Varaždin je došao 1866. godine te je preuzeo posao poslovođe u *Zuberovoj knjižari*, a već nekoliko godina kasnije, 1870., osniva vlastitu knjižaru i papirnicu. Osim toga, iz sačuvanih dokumenata poznato je da je Stifler radio i kao posrednik između autora i tiskara, dakle – nakladnik.

Nakon što je 1876. godine Stifler umro, knjižaru je preuzela njegova udovica, a od nje Gustav Kleinberger, za kojeg se ona udala. Kleinberger je odlučio proširiti posao te je 1882. godine osnovao i tiskaru pod nazivom *Tiskara J.B. Stifler*.

Kako je tiskara djelovala u isto vrijeme kada i Platzterova, konkurencija je bila oštra, no ipak je i ta tiskara razvila bogatu djelatnost. „Uz brojne publikacije manjeg opsega, knjižice i brošure, u Stiflerovoj tiskari Gustava Kleinbergera je tiskano i najviše varaždinskih novina“.³² Tu vrijedi istaknuti tjednik *Varaždinski glasnik*, koji je, osim pod ovim imenom, izlazio kasnije i pod imenom *Hrvatska straža*, sve do 1890. godine. Iste godine počinje u Stiflerovoj tiskari izlaziti *Varaždinski viestnik* koji je bio mađaronsko glasilo, za razliku od *Hrvatske straže*, koja je bila oporbenog karaktera. Zanimljivo je kako se Kleinberger održao priklanjajući se različitim političkim opcijama, ovisno o tome kako mu je odgovaralo te je u svojoj tiskari izdavao novine raznih političkih orijentacija. Tako je od 1907. godine tiskao i tjednik *Hrvatske pravice*, tjednik Starčevićeve stranke prava.

Osim novina, velika je zastupljenost pravila i statuta različitih društava i ustanova koje su tada djelovale na području Varaždinske županije. Osim njih, tiskan je i velik broj izvješća, prigodnica, pozivnica, oglasa itd.

³² Lončarić, M. Tiskarstvo u Varaždinu: 1586.-1946., str. 30

5. PRIJEDLOG ZA IZRADU MREŽNE STRANICE O VARAŽDINSKIM TISKARAMA

U proteklih nekoliko desetljeća tehnološki razvoj uzeo je zamah te smo redovito svjedoci ogromnim skokovima u napretku informacijsko – komunikacijskih tehnologija. One uvelike prožimaju i bitno utječu na sve aspekte ljudskih života i djelovanja. Navikli smo na sve brži i lakši pristup traženim informacijama, upravo zahvaljujući suvremenoj tehnologiji. Shodno tome, suvremeno se društvo počelo nazivati informacijskim, no „kontekstualnim povezivanjem tih informacija, izgradnjom sustava vrednovanja tih informacija i stvaranjem novih saznanja, na putu smo transformacije tog tzv. informacijskog društva u društvo znanja“³³.

U skladu s time, hrvatska je Vlada formirala program *e-Hrvatska*, temeljen na iskustvima i smjernicama plana *e-Europe* Europske unije, koji predstavlja nastojanje da se i cjelokupno hrvatsko društvo transformira u informacijsko, a u krajnjem cilju, u društvo znanja.

Cijeli proces uključuje i kulturne ustanove – knjižnice, arhive i muzeje. Svi se moraju prilagođavati promjenama i zahtjevima korisnika kojima pak je u interesu da do tražene informacije dođu na što brži i lakši način. Korisnici već pomalo i podrazumijevaju da se do većine informacija može doći putem interneta.

Proces digitalizacije shvaća se kao proces zaštite kulturne baštine te je u tome kontekstu, posebice kada govorimo o staroj i rijetkoj građi, kojoj je najčešće pristup u određenoj mjeri ograničen, digitalizacija građe zapravo nužni zahtjev jer donosi višestruku korist kako za korisnike, tako i za same ustanove:

- zaštitu izvornika
- lakšu dostupnost građe
- formiranje novih usluga
- upotpunjavanje fonda.³⁴

³³ Seiter-Šverko, D. Digitalizacija kulturne baštine u Republici Hrvatskoj, str. 30

³⁴ Stančić, H., Digitalizacija

S obzirom da su počeci digitalizacije kulturne baštine u Republici Hrvatskoj krajem 20. stoljeća bili dosta sporadični te bez konkretnih strategija i ciljeva, 2006. godine pokrenuta je izrada *Nacionalnog programa digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe*. U izradi plana sudjelovali su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv i Muzejski dokumentacijski centar. Nacionalni program nije zamišljen kao jedan sveobuhvatni projekt, već kao skup aktivnosti usmjeren na sljedeće ciljeve:

- Digitalne zbirke koje nastaju digitalizacijom arhivske, knjižnične i muzejske građe su kvalitetne i iskoristive za zaštitu i za poboljšanje dostupnosti građi
- Digitalizacija se odvija u okviru primjereno planiranih i vođenih projekata, sukladno poznatim načelima i prioritetima i prema utvrđenim normama
- Digitalne zbirke su dostupne korisnicima sukladno važećim pravilima korištenja
- Digitalizacija građe u cjelini dugoročno vodi stvaranju prepoznatljivog i relevantnog sadržaja i sustava usluga u elektroničkom okruženju
- Digitalne zbirke se nalaze u organiziranom sustavu upravljanja koji pruža dovoljno jamstvo da će biti trajno očuvane i dostupne.³⁵

Nakon završetka izrade programa formiran je i nacionalni projekt „*Hrvatska kulturna baština*“ s ciljem formiranja i stavljanja na korištenje digitalnih zbirki knjižnične, muzejske i arhivske građe.³⁶ Tim se projektom zapravo promiče sustavna i ujednačena digitalizacija od strane kulturnih ustanova te se poboljšava dostupnost sadržaja na internetu.

³⁵ Hrvatska kulturna baština

³⁶ Seiter-Šverko, D. Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe i projekt „Hrvatska kulturna baština“

5.1. Svrha mrežne stranice

Kao što je na prethodnim stranicama rada već izloženo, tiskarstvo u Varaždinu ima dugu povijest i kontinuirani razvoj te je odigralo važnu ulogu u kulturnom i gospodarskom razvoju ne samo Varaždina, već i cijele Hrvatske. U obuhvaćenom razdoblju (od prve tiskare 1586. godine pa sve do kraja 19. stoljeća) u Varaždinu je djelovalo 5 tiskara od kojih je svaka dala svoj veoma važan doprinos. Iz tih tiskara ostala je vrijedna količina tiskane građe koja sačuvana u nekoliko varaždinskih kulturnih stanova – Gradskoj knjižnici „Metel Ožegović“, Gradskom muzeju Varaždin i varaždinskom Državnom arhivu. Dakle, građa koja postoji stara je i zaštićena, dostupnost je ograničena, a također je i raštrkana među različitim ustanovama u kojima se čuva.

Stoga bi digitalizacija i formiranje mrežne stranice o tiskarama imalo višestruku korist, posebice za zaštitu samih izvornika, povećanje dostupnosti građe ali i sa ciljem okupljanja građe na jednome mjestu.

5.2. Realizacija

Kada se govori o realizaciji ideje mrežne stranice potrebno je razdvojiti tehničku i sadržajnu stranu postupka izrade stranice.

S tehničke strane, osnovni koraci koji trebaju biti zadovoljeni za pokretanje mrežne stranice su:

- **otvaranje domene** – osiguravanje imena mrežne stranice. Postoje besplatne domene, kao i one koje se naplaćuju
- **web hosting** – osiguravanje serverskih resursa potrebnih za neometano funkcioniranje mrežne stranice
- **programska podrška** – potrebno je implementirati funkcionalnost mrežne stranice korištenjem neke od web tehnologija. Mora postojati mogućnost pretraživanja podataka prema različitim kriterijima te složeni prikaz rezultata pretraživanja.
- **web dizajn** – osmišljavanje i izrada u web tehnologiji grafičkog rješenja cjelokupne stranice te pojedinih elemenata
- **održavanje stranice**

Samo pokretanje stranice zahtjeva određene financijske izdatke, neke jednokratno (programiranje i dizajn), a neke periodično (plaćanje domene, hostinga i održavanja).

Mnoge tvrtke nude kompletnu uslugu izrade mrežnih stranica, dakle obavljaju za klijente sve ranije navedene radnje. Kao primjere navodim www.orbis.hr, www.virtus-dizajn.com i sl.

5.3. Obuhvaćena građa

Što se tiče već digitalizirane građe, varaždinska Gradska knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ je u sklopu *Varasdiniensie* – digitalizirane zavičajne zbirke, digitalizirala velik broj knjiga, časopisa, novina te razglednica s područja Varaždina. Od građe varaždinskih tiskara iz razdoblja 16. do kraja 19. stoljeća, obuhvaćena su pretežno pojedina sačuvana godišta novina i časopisa.

Taj je projekt varaždinske knjižnice proveden u velikoj mjeri pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture, u sklopu Nacionalnog projekta digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe (<http://library.foi.hr/zbirke/varazdin/index.php>).

Kao još jedan dobar primjer iz prakse može se navesti i projekt *Digitalizirana zagrebačka baština* Knjižnica grada Zagreba – projekt digitalizacije vrijedne i rijetke građe iz fonda Gradske knjižnice. Digitalizirana građa raspoređena je u određene nakladničke cjeline te, između ostalog, postoji i cjelina *Izdanja zagrebačkih tiskara 17. i 18. stoljeća* koja je, kao i ostale, u potpunosti pretraživa putem kataloga KGZ-a (<http://katalog.kgz.hr/pagesResults/rezultati.aspx?&action=search¤tPage=1&searchById=1&sort=0&spid0=1&spv0=Izdanja+zagreba%C4%8Dkih+tiskara+17.+i+18.+stolje%C4%87a>).

Govoreći o sadržaju same mrežne stranice, ideja je da ona sadrži pregled razvoja varaždinskog tiskarstva od 16. do kraja 19. stoljeća iz pet tiskara koje su u tome razdoblju djelovale (Manlijeva pokretna tiskara, Trattnerova tiskara, tiskara Ivana Sangille, Platzerova tiskara i Stiflerova tiskara) a osim toga i digitalizirana sačuvana izdanja varaždinskih tiskara – knjige, časopise i novine, a koja su reprezentativna za tiskarstvo toga doba u Varaždinu. U nastavku donosim vlastiti prijedlog djela koja bi trebala biti zastupljena na mrežnoj stranici, poredana prema tome u kojoj su tiskari tiskana. U zagradi ispod svakog naslova navedena je lokacija izvornika.

MANLIJEVA TISKARA

- Vramec, A. *Postilla na vsze leto po nedelne dni vezda znouich izpraulena szlouenskim iezikom...– Pretisak*. Varaždin; Zagreb : HAZU; Zavod za znanstveni rad; Kršćanska sadašnjost, 1990. – priredio Alojz Jembrih
(*Gradska knjižnica i čitaonica Metel Ožegović*)

TRATTNEROVA TISKARA

- Lalangue, Joannis Bapt. *Medicina ruralis iliti vrachtva ladanyszka, za potrebochu musev y szromakov horvatczkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh mest.* – Vu Varasdinu, stamp. po I. Thomassu plem. od Trattnern, 1776.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Varasdiniense calendarium ad annum Jesu Christi 1774...* – Varasdini, Typis J, Tomae nob. de Trattnern
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Varasdiniense calendarium ad annum Jesu Christi 1775...* – Varasdini, Typis J, Tomae nob. de Trattnern
(*Gradski muzej Varaždin*)

SANGILLINA TISKARA

- Rožić, Antun. *Pervi temelyi Diachkoga jezika za pochetnike vu domorodnom jeziku va dani po Antonu Rosich.* - Vu Varasdinu: pritzkani z-szlovami Ivana Sangilla, kral. priv. stampara, 1821.
(*Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu*)
- Rožić, Antun. *Vocabularium iliti rechnik: najpotrebneshe rechi vu treh jezikh zadersavajuchi.* – Vu Varasdinu, Z-Szlovami I. Sangilla, 1822.
(*Gradski Muzej Varaždin*)
- Rosich, Anton. *Kratki zavjetek zemelyzkoga-izpizavanja Horvatszke y Vugerzke zemlye...* – Vu Varasdinu, Pritzkan z-Slovami I. Sangilla, 1823.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- Mikloushich, Tomo. *Lizimakush ali machuhinzki nazlob: igrokaz saloztni vu peterem zpelyavanyu po T.M.P.Z...* – Vu Varasdinu, Pritzkan vu Szlovarnici I. Sangilla, 1823.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Warasdiner schreibkalender 1830.* – Warasdin, gedruckt bey J. Sangilla.
(*Knjižnica i čitaonica „Metel Ožegović“ Varaždin*)

TISKARA OBITELJI PLATZER

Josip Platzer stariji (1833. – 1866.)

- Lovrenčić, Jakob. *Adolf iliti kakviszu ludi.* – Vu Varasdinu, pritzk v-Slovarni Jozefa Platzer, 1833.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- Lovrenčić, Jakob. *Petricza Kerempuh iliti chini y sivlenye chloveka prokshenoga.* – Vu Varasdinu, pritzkan z-slovami Jozefa od Platzera, 1834. – Pretisak: Varaždin: Vall 042 d.o.o, 1998.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Piesme narodne ilirske.* – Varaždin, Tisk J. pl. Placera, 1841.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Warasdiner Schreibkalender...* Jahr 1843. – Varasdin, gedruckt und verlegt bei Joseph v. Platzer k.k. priv. Buchdrucker und Verlagshändler
(*Gradski muzej Varaždin*)

- *Warasdiner Schreibkalender...* Jahr 1844. – Varasdin, gedruckt und verlegt bei Joseph v. Platzer k.k. priv. Buchdrucker und Verlagbchändler
(*Gradski muzej Varaždin*)
- Firholcer, Lavoslav. *Horvatsko – slavonska slovnica za početnike*. – 2. izd. – U Varaždinu, Tiskom c. kr. povl. tiskarnice J. Platzera, 1850.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Podravski jež*: humorističko – satirički list: pokusni broj. – Varaždin, 17. ožujka 1862. – Tiskom Josipa pl. Platzera
(*Gradski muzej Varaždin*)

Josip Platzer i sina (1866. – 1876.) i Josip Platzer ml. (1876. – 1895.)

- Vežić, Vladislav. *Sigetski junak Nikola Zrinjski*. – Popravljeno, pomnoženo i po drugi put na svietlo dano. – U Varaždinu, Brzotisak J. pl. Platzera i sina, 1867.
- *Pučki prijatelj*: pouzdan i zabavan časopis za puk trojedne kraljevine. – Varaždin: Brzotiskom Platzera i sina, God 1. br. 1(ožujak 1867.) – god. 10. br.52(prosinac 1876.)
(*IX. godište časopisa digitalizirano je u sklopu Warasдиниensie te dostupno na: <http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=36&G=36&vrsta=&grupa=&H=varazdin>*)
- Krempler, Pajo. *Vremenoslovje koje se temelji na 30-godišnjem izkustvu*: s dodatkom: nekoliko riečih o tlakomjeru: Pohrvio Pajo Krempler. – U Varaždinu, Tiskarski zavod Platzera i sina, 1869.
(*Gradski muzej Varaždin*)

STIFLEROVA TISKARA

- Galović, Matija. *Kršćanske propovijedi za svako vrieme*. – Knjiga I. – U Varaždinu, Naklada knjižare J.B. Stiflera Brzotiskom Platzera sina u Varaždinu, 1882.
(*Gradski muzej Varaždin*)
- *Varaždinski glasnik*: list za puk / [urednik: Gustav Kleinberger]. – Varaždin: Vl. i tis. J.B. Stiflera, 1885.
(*digitalizirano u sklopu Warasдиниensie te dostupno na: <http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=4&G=4&vrsta=&grupa=&H=varazdin>*)
- *Hrvatska straža*: list za politiku i hrvatske narodne interese. – Vraždin : Vl. i tis. J.B.Stiflera, 1885. – 1890.
(*digitalizirano u sklopu Warasдиниensie i dostupno na: <http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=5&G=5&vrsta=&grupa=&H=varazdin>*)

- *Varaždinski viestnik*: časopis za politiku, gospodarstvo, obrt i društveni život / [za uredništvo odgovoran Fran S. Lehpamer]. – Varaždin: vl. i tis. J.B. Stiflera, 1890. – 1906.

(digitalizirano u sklopu Warasdiniensie te dostupno na:

<http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=1&G=1&vrsta=&grupa=&H=varazdin>)

- *Hrvatske pravice*: tjednik Starčevićeve Hrvatske stranke prava / [urednici Stjepan Orzon, Mihovil Uroić]. – Varaždin : Tiskara Rudolfa Kleinbergera (Tiskara Stifler), 1907. – 1911.

(digitalizirano u sklopu Warasdiniensie te dostupno na:

<http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=35&G=35&vrsta=&grupa=&H=varazdin>)

5.4. Digitalizacija i autorska prava

Prema definiciji, autorsko pravo je „skup pravnih pravila kojima se uređuju pravni odnosi glede intelektualnih, autorskih djela s književnoga, znanstvenih i umjetničkih područja. Autorsko pravo u širem smislu obuhvaća srodna (koneksna) prava kojima se uređuju pravni odnosi glede izvedaba umjetnika izvođača, fonograma, videograma, radiodifuznih emitiranja, naklade. U subjektivnom smislu autorsko pravo je najveća privatnopravna i izravna vlast nad autorskim djelom³⁷. Nositeljem autorskog prava smatra se onaj koji je djelo izradio, dakle autor.

Hrvatski *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*, ograničio je trajanje autorskog prava na život autora te sedamdeset godina nakon autorove smrti. Ukoliko se radi o koautorstvu, rok od sedamdeset godina računa se od smrti koautora koji je najdulje živio. Nakon što taj rok istekne, djelo prestaje biti zaštićeno autorskim pravom, postaje javno dobro i svatko ga može slobodno koristiti.

Kada govorimo o digitalizaciji u kontekstu autorskih prava važno je znati da proces digitalizacije obuhvaća dva aspekta: reprodukciju samoga djela te stavljanje toga djela na raspolaganje javnosti. Dakle, digitalizacijom se djelo umnožava ili reproducira te stavlja na raspolaganje javnosti, što se ne može bez prethodnog dopuštenja autora, odnosno nositelja prava. Dakle, prije no što se krene s digitalizacijom, potrebno je pribaviti dopuštenje svih autora zastupljenih u djelu koje se planira digitalizirati.

Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima „dopušta ograničenja u korist pojedinih ustanova bez odobrenja autora i bez autorske naknade. On propisuje da javni arhivi, javne knjižnice, obrazovne i znanstvene ustanove koje svoje usluge ne naplaćuju mogu iz vlastitog primjerka reproducirati autorsko djelo na bilo koju podlogu u najviše jednom primjerku koji će nadomjestiti izvornik ili izraditi sigurnosnu kopiju³⁸.

Također, „u skladu s čl. 5(3)(n) Direktive o nekim aspektima autorskog prava i srodnih prava u Informacijskom društvu iz 2001., knjižnice smiju digitalizirati građu iz svojeg fonda, ali toj građi mogu osigurati pristup samo na posebnim računalima u svojem prostoru u svrhu znanstvenog rada ili za privatno korištenje. To znači da se zaštićena i digitalizirana građa ne smije bez dopuštenja nositelja prava učiniti dostupnom javnosti na internetu³⁹.

³⁷Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4771#poglavlje818>
(29.06.2014.)

³⁸ Horvat, A., Živković, D. Knjižnice i autorsko pravo, str. 94

³⁹ Horvat, A. Digitalizacija i knjižnice

Dakle, izuzev javnih ustanova koje mogu bez dozvole digitalizirati po jedan primjerak djela koja imaju u trajnom vlasništvu za internu upotrebu, za sve ostale svrhe potrebno je tražiti dozvolu nositelja prava. Dakako, uz samoga autora, autorska prava uključuju i koautore, ilustratore, prevoditelje, autore predgovora i sl.

Ssvaka jedinica građe koja se želi digitalizirati, mora se pregledati, mora se utvrditi što sve sadrži (primjerice tzv. umetnuta djela poput ilustracija, karti i sl.) te se nakon utvrđivanja mora dobiti dozvola svakog pojedinog autora.⁴⁰

Kao primjer, navodim djelo autorice Magdalene Lončarić *Tiskarstvo u Varaždinu: 1586. – 1946.*, koje bi također bilo vrijedan doprinos mrežnoj stranici o varaždinskom tiskarstvu. U knjizi se osim samoga teksta nalaze i brojne fotografije te sažeci prevedeni na engleski njemački jezik. Dakle, osim autorice, autorska prava u navedenome djelu imaju i fotografi te prevoditelji.

Ukoliko bi se djelo digitaliziralo s namjerom da bude objavljeno na mrežnoj stranici, potrebno bi bilo kontaktirati autoricu, sve fotografe i prevoditelje, tražiti odobrenje za digitalizaciju te dogovoriti plaćanje naknade svima navedenima.

No, prilikom pristupanja digitalizaciji, najveći problem zapravo predstavljaju tzv. *djela siročad (orphan works)*. To su djela kojima se ne može pronaći ni utvrditi autor, tj. nositelj autorskih prava. Kada se govori o masovnoj digitalizaciji, upravo takva djela predstavljaju najveću zapreku, pošto je potrebno tzv. *marljivom potragom (diligent search)* utvrditi kako je neko djelo zaista siročće. Prema *Direktivi o djelima siročadi* marljiva potraga definirana je kao „razumno i u dobroj vjeri poduzeto traganje za nositeljem prava u zemlji u kojoj je objavljeno prvo izdanje djela. Potraga uključuje i traganje za nositeljima prava na sva djela umetnuta u neko drugo djelo (npr. potragu za ilustratorom, fotografom, a ne samo za autorom teksta djela)⁴¹. U pojedinačnim slučajevima takva potraga nije problematična, no kada se govori o masovnoj digitalizaciji, ona zapravo zaustavlja cijeli proces.

Važno je također napomenuti i to da djelo za koje ni nakon provedene marljive potrage nije pronađen nositelj prava, ostaje zaštićeno.

Pri digitalizaciji novina i časopisa, novinski članci, prilozi i fotografije smatraju se autorskim djelima, no kako se novine i časopisi objavljuju kroz dulje razdoblje, važna je i uloga urednika i izdavača. Dakle, kao i za svu ostalu građu, prije pristupanja digitalizaciji potrebno

⁴⁰ Horvat, A. Digitalizacija i knjižnice

⁴¹ Horvat, A. Digitalizacija i knjižnice

je tražiti dozvolu nositelja prava, ukoliko je poznat i ukoliko nije prošlo više od sedamdeset godina od njegove smrti.

Govoreći o mrežnim stranicama, ukoliko se na vlastitoj mrežnoj stranici stavljaju poveznice na određeni sadržaj druge mrežne stranice (koja je javno dostupna), u pravilu se to ne smatra povredom autorskih prava, već se shvaća kao referencija.

5. ZAKLJUČAK

U ovome radu prikazan je povijesni razvoj tiskarstva u Hrvatskoj općenito, a posebno je detaljno prikazan razvoj tiskarstva u Varaždinu, koje se može kontinuirano pratiti već od 16. stoljeća, i kao takvo je imalo važnu povijesnu ulogu.

Detaljno je opisan nastanak, razvoj i tiskarska produkcija pet tiskara koje su djelovale u razdoblju od 16. do 19. stoljeća. Produkcija varaždinskih tiskara bila je opsežna i veliki je broj tiskovina sačuvan do danas, no spremljen pretežno u fondovima triju varaždinskih ustanova: Knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“, Gradskog Muzeja i varaždinskog Državnog arhiva. Stoga je u radu razrađena ideja o izradi mrežne stranice koja bi sadržavala pregled razvoja tiskarstva u Varaždinu te digitalizirana djela sačuvana iz tih tiskara a koja su reprezentativna za same tiskare kao i za razdoblje u kojem su tiskare djelovale.

Opisana je tehnička i sadržajna strana formiranja mrežne stranice, a obuhvaćeni su i autorskopravni aspekti digitalizacije i objavljivanja digitaliziranih djela na mrežnoj stranici, dakle cjelokupni postupak nastajanja jedne stranice. Djela proizašla iz obuhvaćenih tiskara predstavljaju kulturnu i znanstvenu baštinu Varaždina te smatram kako bi cilj stranice bio približiti i omogućiti pristup građi koja je, između ostalog, važan izvor za proučavanje kulturnog, političkog i društvenog života razdoblja u kojem su tiskare djelovale.

6. LITERATURA

1. Bratulić J., Damjanović A., Hrvatska pisana kultura : izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća : sv. 2 : XVIII. i XIX. stoljeće. VEDA, Križevci, 2005.
2. Golob, A. Tiskare u Varaždinu od 17. do kraja 19. stoljeća.// Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice „Metel Ožegović“ Varaždin. 1(1995), str.133.-139.
3. Horvat, A. Digitalizacija i knjižnice // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 2(2012.). URL: <http://www.hkdrustvo.hr/vbh/broj/107> (15.6.2014.)
4. Horvat, A., Živković, D. Knjižnice i autorsko pravo. Zagreb, Hrvatska sveučilična naklada, 2009.
5. Horvat, R. Povijest grada Varaždina. Varaždin: HAZU, 1993.
6. Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/> (01.06.2014.)
7. Hrvatska enciklopedija : sv. 7 : Mal – Nj. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2005.
8. Hrvatska kulturna baština. URL: <http://daz.hr/bastina/npd.htm> (01.06.2014.)
9. Hrvatska pisana kultura – 19. stoljeće. URL: <http://www.croatica.hr/index.php/hrvpiskul/19stoljece> (01.09.2013.)
10. Klaić, Vjekoslav. Knjižarstvo u Hrvata: studije o izdavanju i širenju hrvatske knjige. Zagreb: tisak i naklada knjižare st. Kugli, [s.a.].
11. Lončarić, M. Tiskarstvo u Varaždinu: 1586. – 1946. Varaždin: TIVA Tiskara: Gradski muzej Varaždin, 2007.
12. Lončarić V., Tiskarska djelatnost Ivana Sangille u Varaždinu 1820.-1832.// Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/ 4 (2005). URL: <http://www.hkdrustvo.hr/vbh/broj/91> (24.08.2013.)
13. Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda : sv. 7. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1979.
14. Seiter-Šverko, D. Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe i projekt „Hrvatska kulturna baština“// Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 2(2012). URL: <http://www.hkdrustvo.hr/vbh/broj/107> (01.06.2014.)

15. Seiter-Šverko, D; Križaj, L. Digitalizacija kulturne baštine u Republici Hrvatskoj: od trenutne situacije prema nacionalnoj strategiji // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 55, 2(2012). URL: <http://www.hkdrustvo.hr/vbh/broj/107> (01.06.2014.)
16. Stančić, H. Digitalizacija. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 2009.
17. Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb : Matica hrvatska, 2006.
18. Stipčević A. Socijalna povijest knjige u Hrvata : knjiga 2 : od glagoljskog prvotiska (1483.) do Hrvaskoga narodnog preporoda (1835.). Zagreb : Školska knjiga, 2005.
19. Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. – 1925. Zagreb : Hrvatski štamparski zavod, 1925.